
КОРЕКЦІЙНА ПЕДАГОГІКА

УДК: 376-056.264-053.5

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ТА ЗМІСТ МЕТОДИКИ ПСИХОЛІНГВІСТИЧНОГО ВИВЧЕННЯ СТАНУ УСНОГО МОВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ТПМ

Арендарук А.О.

Науково-теоретичним підґрунтям методики психолінгвістичного вивчення стану усного мовлення стали сучасні психолінгвістичні уявлення про структуру мовленнєвої діяльності взагалі та ФСММ зокрема. З огляду на роботи Т.Ахутіної, Л. Виготського, М.Жинкіна, О.Леонтьєва, О.Лурія, Л.Сахарного, А.Шахнарович, О.Корнева, С.Коноплястої та ін. процес продукування мовного висловлювання являє собою багаторівневий процес, що має складну багатоступеневу структуру. У психолінгвістиці процес продукування мовлення розглядається в загальній структурі діяльності людини. Породження мовного висловлювання починається з формування мотиву висловлювання.

Л.Виготський розглядав весь процес породження мовного висловлювання як рух від мотиву, що породжує яку-небудь думку, до розгортання самої думки, до опосередкування думки у внутрішній мові, а потім у значеннях слів зовнішньої мови і, нарешті, в словах. Мовленнєва діяльність, як і всяка інша діяльність, включає три фази. На першій фазі здійснюється орієнтування в ситуації спілкування, планування висловлювання у внутрішньомовленнєвому смислово-коді, тобто створюється внутрішня програма майбутнього мовного висловлювання. Створення програми висловлювання на цій фазі відбувається в універсальному предметному коді (УПК), коді образів і схем (по М.Жинкіну), який включає зорові, слухові та інші образи предметів, ознак, схеми зовнішніх дій і т.д. На першій фазі вирішальне значення мають психічні якості особистості, її соціальний досвід. На цій фазі особливо яскраво відображається немовна діяльність, в яку включається мова. На даній фазі мовленнєвої діяльності здійснюється смислове синтаксисування, по Л.Виготському, в процесі якого мовець аналізує реальну предметну ситуацію і структурує її з урахуванням відображення в майбутньому мовленнєвому висловлюванні.

У процесі онтогенезу проглядається ще більш тісний зв'язок розвитку мови і немовної діяльності. Становлення окремих операцій, які здійснюють мовленнєву дію, у дитини розглянуто в часі. Внаслідок цього більш очевидно є обумовленість рівня сформованості мовних дій особливостями не мовленнєвої діяльності. Так, формування мовленнєвих умінь пов'язується з умінням оперувати з предметами, з умінням членувати образи реального світу. Перш за все в матеріальному світі дитина виділяє об'єкт, що є метою його предметної дії. І саме позначення цього об'єкту має місце в перших однослівних реченнях дитини. Вдосконалення можливостей аналізу ситуації внаслідок розвитку предметних дій дитини, сприяє ускладненню семантичних утворень, що лежать в основі ускладнення семантичного компонента.

У другій фазі відбувається реалізація плану зовнішньої промови. Опираючись на вчення Корнева О.[2, ст.33], це підсистема програмування та інтерпретації мовленнєвих актів. Власне, процес функціонування даної підсистеми і є основним змістом багато чисельних моделей породження та розуміння мовлення. Відомо, що первинний задум висловлювання являє собою слабо структуроване, аморфне утворення. Він повинен поступово перетворитись у більш чітко оформлене у змістовному розумінні та сегментоване засобом змістовного синтаксисування. Оскільки мовленнєві висловлювання реалізуються лише лінійно, у суцесивній формі, важливим моментом програмування слід вважати операцію поверхового синтаксисування. Синтаксисування або процес лінійної організації фраз включає операції трансформації симультанно представленого матеріалу у суцесивно організований ряд. Відомо, що усі перераховані перетворення здійснюються практично паралельно. Це вимагає ефективного управління когнітивними ресурсами одночасно на різних рівнях, у різних підсистемах ФСММ, що є можливим лише за умови нормального функціонування регуляційної підсистеми.[4, ст.135]

І, нарешті, третя фаза – це фаза звірення отриманого результату з початковим задумом і прийняття рішення про відповідність результату задуму або про корекцію отриманого результату в новому висловлюванні. Згідно Корнева О.,це регуляційна підсистема.[2, ст.48]. Саме вона повинна забезпечувати координацію, співдружність, ресурсне забезпечення на усіх рівнях.

Також при розробці даної методики була використана багаторівнева модель породження мовного висловлювання, розроблена О.Леонтьєвою і Т.Рябовою (Ахутіною), достовірність і цінність якої була підтверджена результатами експериментального вивчення процесу породження мовного висловлювання у

хворих з афазією.

Узагальнюючи ідеї, освітлені в працях Л.Виготського, П.Анохіна, А.Лурія, А.Леонтьєв визначає мовне висловлювання як мовну дію, включену в цілісний акт діяльності в цілому. У зв'язку з цим мовній дії притаманні такі ознаки діяльності, як вмотивованість, цілеспрямованість, тричленна структура, що включає створення плану, його реалізацію і зв'язання, ієрархічну організацію. У мовній дії виділяється: змістовна сторона, пов'язана із завданням дії; операціональна сторона структури мовного акту, зумовлена умовами дії.

У роботі "Психолінгвістична одиниця і породження мовного висловлювання" О.Леонтьєв запропонував наступну схему моделі породження (продукування) мовного висловлювання: мотив - думка (мовна інтенція) – внутрішнє програмування – лексичне розгортання і граматичне структурування - моторна реалізація – зовнішня мова.

Відповідно до цієї концепції, процеси породження окремого мовного висловлювання і зв'язного тексту являються неоднозначними. Це твердження обґрунтовується перш за все даними афазіології. Так, наприклад, при динамічній афазії хворий здатен сконструювати окреме речення, але не може організувати зв'язний текст. У роботах Т.Ахутіної підкреслюється, що порушення в побудові зв'язного тексту убутовлені розпадом смислового (психологічного, по Л.Виготському) синтаксису. Труднощі ж побудови окремого речення визначаються в основному порушенням мовного синтаксисування. На підставі досліджень в психолінгвістиці виділяються два різних по глибині підрівня смислового синтаксисування (внутрішнього програмування): ситуативно-смисловий (внутрішнє програмування зв'язного тексту); граматико-смисловий (внутрішнє програмування окремого мовного висловлювання). Ситуативно-смисловий синтаксис включає можливі способи аналізу, розчленування симультанного образу ситуації. Правила ситуативно-смислового синтаксису пов'язані з діяльністю, в якій виділяється найбільш істотне в даній ситуації, нове з точки зору суб'єкта. Закономірності побудови зв'язного тексту, на думку Т.Ахутіної, це по суті правила ситуативно-смислового синтаксису.

Граматико-смисловий синтаксис пов'язаний з закріпленими формами розчленування ситуації. Правила граматико-смислового синтаксису завершують розчленування, яке було почате на попередньому підрівні і здійснювалось правилами ситуативно-смислового синтаксису. Так, наприклад, на цьому підрівні вже виділяється об'єкт, діяч, предикат, знаряддя дії і т.п.

Виходячи з цього, при вивченні граматичного ладу мовлення у дітей з мовною патологією важливо досліджувати не тільки особливості породження окремого мовного висловлювання, але і зв'язного тексту, визначити характер труднощів побудови як окремого речення, так і зв'язного тексту. При програмуванні як окремого мовного висловлювання, так і зв'язного тексту у дітей велика роль відводиться внутрішнім схемам, ідеограмам. Відповідно до теорії поетапного формування розумових дій (П.Гальперін, Д.Ельконін та ін.), в процесі навчання зв'язним висловлюванням необхідно спиратися на зовнішні схеми, ідеограми, тобто на початковому етапі матеріалізувати процес побудови програми мовного висловлювання. Основне місце в цьому навчанні займає використання ідеограм, графічних схем. Графічні схеми дозволяють з допомогою значків і стрілок символізувати предмети і відношення між ними. Вважається, що ідеограма займає проміжне положення між матеріальною дією і промовою. В майбутньому вона інтеріоризується і замінюється внутрішньою схемою висловлювання.

У зв'язку з цим при дослідженні усного мовлення дітей важливо звернути увагу на те, як здійснюється процес породження мовного висловлювання з опорою на ідеограми, графічні схеми і без використання їх, що дасть можливість визначити характер сформованості внутрішньої схеми висловлювання.

При розробці методики психолінгвістичного дослідження приймалось до уваги співвідношення "глибинних" і "поверхневих" синтаксичних структур, яке відображає співвідношення між значенням і формою мовних одиниць. У процесі перетворення семантичної структури в лінійний мовний ланцюг відбувається перехід симультанних семантичних утворень в процесі зовнішньої мови. Процес формування мовного висловлювання здійснюється в направленні від семантичних структур до структур мовних. У цьому процесі домінуюча роль належить семантиці не тільки в структурі мовленнєвої діяльності в цілому, але і в структурі мовних процесів. У зв'язку з цим методика дослідження передбачає вивчення у дітей "глибинних" синтаксичних структур, різних семантичних відносин, які характеризують структуру висловлювання (предикативність, відносини "суб'єкт-об'єкт", місцеположення та ін.), а також можливість і характер переходу до "поверхневих" синтаксичних структур.

При дослідженні операцій моторної реалізації враховується зв'язок у функціонуванні моторних і сенсорно-перцептивних компонентів промови. Так, моторна програма мовного висловлювання зорганізується не тільки на основі операцій внутрішнього програмування, лексичного розгортання і граматичного структурування, але і на основі мовленнєвослухових образів слів та їх поєднань, що формуються в процесі сенсорно-перцептивного рівня сприйняття мови. У зв'язку з цим з метою дослідження можливих порушень моторної реалізації мови з причини недостатності мовленнєвослухових еталонів слів в методику дослідження був включений розділ "Дослідження операцій сенсорно-перцептивного рівня мови". Враховуючи описані вище короткі

дані про багаторівневі структури процесу продукування мовного висловлювання, ми вважаємо найбільш доцільною методикою дослідження порушень мовлення у дітей з мовною патологією різного ґенезу, яка включає наступні розділи: дослідження внутрішнього програмування зв'язних мовних висловлювань; дослідження внутрішнього програмування окремих мовних висловлювань; дослідження лексичних операцій та граматичного структурування; дослідження сенсомоторних операцій породження мовних висловлювань; дослідження мовного аналізу і синтезу.

Таким чином, відповідно до психолінгвістичного підходу, при дослідженні за даною методикою аналізується не ізольоване висловлювання, текст, як готові продукти мовотворення, а самі ці процеси. Відмінною рисою психолінгвістичного аналізу є не аналіз за елементами, а аналіз за одиницями (Л.Виготський). При цьому під одиницею розуміється психологічна операція. Процес породження мовного висловлювання складається з динамічної організації операцій в складні мовні дії і в цілому в ще більш складну діяльність.

При розробці методики були використані деякі методи, описані в роботах Т.Ахутіної, А.Лурія, Н.Серебрякової, Є.Соботович та ін.

Методика розрахована на дослідження процесу продукування мовних висловлювань у дітей 6-10 років з мовною патологією різного ґенезу, так і здорових дітей, що мають як відносно збережений інтелект, так і інтелектуальну недостатність.

Література

1. Лалаева Р. Методика психолінгвістического изучения нарушений устной речи у детей // Логопед- 2011. [2]- с. 2-4.
2. Корнев А. Основы логопатологии детского возраста: клинические и психологические аспекты.- СПб.: Речь, 2006.-380 с.
3. Леонтьев А. Психолінгвістические единицы и порождение речевого высказывания. – М.: Наука, 1969. – 307 с.
4. Конопляста С. Развитие детей із врожденными незрощеннями губи та піднебіння. Теорія та практика / С.Конопляста /:Монографія. – К., 2008. – 139 с.

References

1. Lalaeva R. Psycholinguistic Methods of studying the violations of oral speech in children // Speech-language - 2011. [2]S. 2-4.
2. Kornev A. Fundamentals of logopatologii in children: clinical and psychological aspects.- SPb.: Speech, 2006.-380 s.
3. Leontiev A. Linguistic units and the generation of speech patterns. - M: Nauka, 1969. - 307 S.
4. Konoplasta C. Development of children with congenital nekrashenaya lip and palate. Theory and practice / ScanPlast /:Monograph. K., 2008. 139 C.

Арендарук А.О. Науково-теоретичне обґрунтування та зміст методики психолінгвістичного вивчення стану усного мовлення молодших школярів з ТПМ.

В статті розкрито зміст та науково-теоретичне обґрунтування методики психолінгвістичного вивчення стану усного мовлення молодших школярів з ТПМ. Стаття висвітлює багатоступеневу структуру продукування мовного висловлювання, розкриває тісний взаємозв'язок розвитку мови і немовної діяльності у процесі онтогенезу. Стаття розкриває становлення окремих операцій, які здійснюють мовленнєву діяльність, показує обумовленість рівня сформованості мовних дій особливостями не мовленнєвої діяльності.

В статті подано узагальнені ідеї, освітлені в працях Л.Виготського, П.Анохіна, А.Лурія, О.Леонтьєва, Т.Ахутіної, О.Корнева, С.Коноплястої та ін. Стаття освітлює процес породження мовного висловлювання з опорою на ідеограми, графічні схеми і без використання їх, що дає можливість визначити характер сформованості внутрішньої схеми висловлювання, розкриває віковий діапазон, на який розрахована дана методика та з якою метою використовується. Стаття розкриває зв'язок у функціонуванні моторних і сенсорно-перцептивних компонентів промови при дослідженні операцій моторної реалізації. В статті подано основні розділи методики психолінгвістичного стану усного мовлення, проаналізовано процес породження мовного висловлювання, який складається з динамічної організації операцій в складні мовленнєві дії і в цілому в ще більш складну діяльність.

Ключові слова: мовленнєва діяльність, три фази мовленнєвої діяльності, змістовна та операціональна сторона мовної дії, граматико-смысловий синтаксис.

Арендарук А.А. Научно-теоретическое обоснование и содержание методики психолінгвістического изучения состояния устной речи младших школьников с ТНР.

В статье раскрыто содержание и научно-теоретическое обоснование методики психолінгвістического изучения состояния устной речи младших школьников с ТНР. Статья освещает многоступенчатую структуру продуцирования языкового высказывания, раскрывает тесную взаимосвязь развития речи и неязыковой деятельности в процессе онтогенеза. Статья раскрывает становление отдельных операций, которые осуществляют речевую деятельность, показывает обусловленность уровня сформированности речевых действий особенностями не речевой деятельности.

В статье представлены обобщенные идеи, освещены в трудах Л.Выготского, П.Анохина, А.Лурія, О.Леонтьєва, Т.Ахутіной, О.Корнева, С.Коноплястої и др. Статья освещает процесс порождения речевого высказывания с опорой на символы, графические схемы и без использования их, что дает возможность определить характер сформированности внутренней схемы высказывания, раскрывает возрастной диапазон, на который рассчитана данная методика и с какой целью используется. Статья раскрывает связь в функционировании моторных и сенсорно-перцептивных компонентов речи при исследовании операций моторной реализации. В статье представлены основные разделы методики психолінгвістического состояния устной речи, проанализирован процесс порождения речевого высказывания, который состоит из динамической организации операций в сложные речевые действия и в целом в еще более сложную

деятельность.

Ключевые слова: речевая деятельность, три фазы речевой деятельности, содержательная и операциональная сторона речевого действия, грамматико-смысловой синтаксис.

Arendaruk S.A. Scientific-theoretical rationale and content of methods psycholinguistic study the condition of oral language primary school children with serious speech disorders.

The article disclosed and scientific-theoretical substantiation of the method of psycholinguistic study the condition of oral language primary school children with serious speech disorders. The article highlights the hierarchical structure of production of linguistic expression, reveals a close relationship between language development and non-linguistic activity in the course of ontogenesis. The article reveals the formation of separate operations which perform a speech activity, shows the dependence of the level of maturity of speech acts features not speech activity.

The article presents the summarized the ideas covered in the work L.Vygotsky, P. Anokhina, A. Luria, O. Leontieva, T. Acute, O. Korneva, S. Konoplastoy and other. The article deals with the process of generation of speech patterns based on symbols, graphic schemes and without using them, that gives the opportunity to determine the nature of formation of internal schema statements, discloses the age range, which is designed for this method and purpose of use. The article reveals the link in the functioning of the motor and sensory-perceptual components of speech in operations research engine implementation. The article presents the main sections of psycholinguistic methods of the state speech, analyzed the process of generation of speech patterns, which consists of a dynamic organization has operations in a challenging actions of speech and in General in a more complex activity.

Keywords: speech activity, the three phases of speech activity, the substantive operational side actions language, grammar-semantic syntax.

Стаття надійшла до редакції 16.03.2014 р.

Статтю прийнято до друку 25.03. 2014 р.

Рецензент: д.п.н., проф. Конопляста С.Ю.

УДК: 376.36:81'23

ДОПОМОГА БАТЬКАМ У ВИХОВАННІ ДІТЕЙ З АУТИСТИЧНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

Базима Н.В.,

Куца Т.В.

Сучасний стан спеціальної освіти української держави характеризується посиленою увагою вчених до поглибленого вивчення особливостей загального, психічного і мовленнєвого розвитку дітей із особливими освітніми потребами з метою забезпечення індивідуального розвитку кожної дитини з урахуванням її психофізичних особливостей, можливостей, здібностей, інтересів. Спостереження за динамікою наукових розробок та досліджень дали можливість констатувати посилення уваги науковців до проблеми аутизму (О.Р.Баєнська, В.М.Башина, Ю.В.Бессмертна, А.Л.Душка, Д.Н.Ісаєв, К.С.Лебединська, І.П.Логвінова, О.С.Нікольська, К.О.Островська, Т.В.Сак, В.М.Синьов, Н.В.Сіماشкова, В.В.Тарасун, А.В.Хаустов, Г.М.Хворова, А.П.Чуприков, М.К.Шеремет, Д.І.Шульженко, О.А.Янушко, A. Beuhenholm, R. Boum, S. Fishman, J. Holroyd, L. Kanner, T. Peelers, M. Rutter, L. Wing та ін.).

За Міжнародною класифікацією хвороб МКХ-10 (1994) аутистичні порушення розглядаються як «загальні порушення психологічного розвитку»; особистість людини з аутизмом характеризується комплексним відхиленням, пов'язаним із функціональним дисбалансом афективно-регулятивної, комунікативної, соціально-орієнтованої діяльності особистості. Встановлено, що аутизм проявляється у зниженні контактів дитини з дорослими та однолітками, а також у її «заглибленні» у свій власний світ [3]. Аутизм – хворобливий стан психіки людини, що характеризується послабленням зв'язків із реальністю і виявляється в зосередженості на власних переживаннях, обмежені спілкуванням з іншими людьми [4]. Основними клінічними ознаками аутистичних порушень можна визначити: утруднення комунікації, побічні реакції на сенсорні подразники, порушення розвитку мовлення, порушення соціальної взаємодії, стереотипність поведінки (простежується обмежений набір її стереотипних форм, що повторюються). Крім цих специфічних діагностичних ознак, часто наявні інші – неспецифічні проблеми, такі як страхи (фобії), порушення сну і процесу харчування, спалахи гніву та агресивність (зокрема, і спрямована на себе) і т.п.

В Україні вважається, що аутизм є спектральним порушенням, тобто, паттерни симптомів захворювання, рівень здібностей дітей, а також інші характеристики при аутизмі зустрічаються у найрізноманітніших комбінаціях, а хвороба може мати різні ступені тяжкості [10]. За стислим, але містким визначенням академіка НАПН України В.М.Синьова, аутизм – це порушення зв'язків із навколишнім світом при збереженні основних механізмів прийняття та опрацювання інформації за браком потреби у спілкуванні, первинною ланкою якого є порушення емоційно-позитивної діяльності з матір'ю. Академік НАПН України С.Д.Максименко слушно зауважує, що основним психологічним механізмом формування гармонійного особистісного розвитку, є насамперед, «нужди